

Љубомир МАКСИМОВИЋ

СВЕТИ САВА У ОГЛЕДАЛУ ИСТОРИЈЕ*

Творци самосвојности једног народа улазе по правилу, и с разлогом, у његово колективно памћење. Улазе било преко усмених легенди или преко историографског писања, у новије време заснованог и на научном поступку. Улазе, обично, већ за живота и настављају, затим, да живе и после смрти. Али само неки међу тим великанима стичу одговарајући углед изван свог народа. Свети Сава је, вероватно, једина таква личност у историји свеколиког српства.

За живота, тражећи у Nikeји самосталност српске цркве, бива рукоположен за њеног првог поглавара, и поред сопственог отпора, настојањем цара Теодора Ласкариса који је схватио да није било достојнијег од Саве Немањића за ношење бремена изграђивања нове, народне цркве. У тренутку смрти, која је Саву задесила у Трнову, цар Иван Асен, обузет штовањем Светога и убеђен да његове мошти могу пружити силну заштиту, одбија у први мах да преда тело Србима, све у жељи да се благослов његовог присуства излива на бугарски двор. Три и по века после смрти, тело Савино би отргнуто из гробног покоја Милешеве и спаљено на београдском Врачару, јер је у починитељима овог варварства било сазрело уверење да ако икоји појединац симболизује дух српског народа, који је ваљало сломити, онда је то његов велики просветитељ. У XX веку, западноевропска историјска наука придала је светом Сави епитет »Српски«. Особен епитет био је нужен да не би долазило до поистовећивања са Савом Освећеним (Јерусалимским), али онај који је у ту сврху изабран по себи довољно говори.

Изречено показује да дубоко поштовање српског народа према лику и делу светог Саве, које траје непрекидно од његових па све до наших дана, никако није, у читавом том временском распону, ни пристрасно, ни усамљеничко уздизање сопственог хероја. То, међутим, значи да узроке и размере овог поштовања не објашњава довољно савремено инострано утврђивање чињенице да је први српски архиепископ створио, несвојствено обичним људима, сложено и разноврсно дело, исказујући се као владарски син, калуђер, епископ, ходочасник, дипломата, администратор, мецена, писац и учитељ свог народа. То такође значи да довољно објашњење не пружа ни домаћи израз светосавље – кованица новијег

* Беседа на Свстосавској академији у Краљеву, 25. 1. 1996.

времена, јер упркос својој ширини ставља тежиште на животну филозофију српске православности која, иако један од битних аспеката Савиног дела, не може бити поистовећена са његовом целином.

Разуме се, сва споменута виђења светог Саве и његовог дела су тачна, каткад и веома исцрпна у тумачењима. Њихова извесна недореченост огледа се у томе, што ретко или недовољно подржавају државотворну и, чак етногенетску срж светитељевог, за српство пионирског подухвата. Ради се о окосници његових разноврсних подухвата, која их попут непрекинуте првене нити везује у целину. Ради се о својеврсној идеолошкој подлози, заснованој на православној просветљености, али несумњиво обележеној политичким прагматизмом. Тешко да је то био унапред и целовито замишљен програм. Величина Саве Немањича пре се састојала у искоришћавању, на основу општег једног погледа, могућности које су се пред Србијом постепено отварале. У томе је он био покретачка снага већ у односу према свом оцу и затим, у још већој мери, према својој браћи.

Истина, у време када се млађани принц Растко приклонио монашком подвижничтву и, под именом Сава, започињао своје светогорске дане, Србија је заслугом његовог оца, великог жупана Стефана Немање, стицала неке од битних особина потоњег величанственог, немањичког успона. Изашавши на размеђа светске политичке сцене, земља је потврдила свој значај добијањем међународног признавања из Цариграда, за чије се православље коначно и суштински већ била определила. Убрзо је и сам Немања личним примером подвукао то опредељење, пошавши стопама најмлађег сина и повукавши се, недуго до смрти, у светогорско, тихујуће приближавање Богу. Од тог тренутка он несумњиво бива инспирисан синовљевим погледима. Заједичким напорима, уз нарочито Савино залагање, настаје српски Хиландар, бисер духовности читавог народа и једно од изворишта његове просвећености.

Из хиландарске осаме, пред саму смрт, монах Симеон – Немања у чувеној повељи за новоподигнути манастир подвлачи значај свог владарског дела, истичући самодржавну основицу великожупанске власти. Била је то својеврсна декларација независности, исток будуће српске самодржавности. Колики је био Савин удео у састављању овог документа тешко је и претпоставити, али је извесно да је његово касније деловање било потпуно у складу са тамо изнетим начелима. Одлучујући тренутак, од кога се може патити разврата овог деловања, наступио је релативно брзо са пропашћу Византијског царства у вихору Четвртог крсташког рата.

Ситуација је била изузетно сложена. Распадом Царства нестало је на Балканском полуострву водећег идеолошког и државно-правног чиниоца, Латини су угрозили симбол православне духовности – Свету Гору, а Србију је разједао сукоб око престола између Стефана и Вукана, браће Савине. Његов одговор овим изазовима био је далекосежан и готово у једном даху исказан. Мошти очеве преноси у Србију и пружа им вечни починак у Студеници, мири коначно над њима браћу која су већ одмакла на путу споразумевања, ствара услове за очеву (званичну) канонизацију, а сам постаје студенички игуман, носећи раније стечено досто-

јанство архимандрита. Данас се понекад процењује да је Савино десето-годишње игуманство представљало заметак српске црквене самосталности. Сигурно је, пак, да су већ на почетку овог раздобља, увођењем српских натписа приликом осликавања Студенице и позивањем на рођачке везе Немањића са византијском царском породицом на ктиторском натпису, продубљена схватања о српској политичкој самобитности.

Самобитност ова била је од тада заснована на изразитом сагласју духовне власти, оличене у архимандриту Сави, али још увек под јурисдикцијом Охридске архиепископије, и световне власти, оличене у брату његовом, великом жупану Стефану, власти без формалне суверености, али стварно независне од било које стране силе. У том сагласју, које ће постати основно обележје устројства немањићке Србије, Сава је не само инспирисао него и остваривао већину поступака на путу ка потпуној независности Цркве и Државе. Све дипломатске подухвате тих година, који су учвршћивали положај Србије на Балкану, или је предузимао он лично или људи у чијем деловању препознајемо његову руку.

Као што је свима знано, врхунац и плодове речених настојања чине добијање краљевске круне из Рима 1217. године, чиме је Србија потврдила положај независне силе у очима западног света, и добијање автокефалне архиепископије из Никеје 1219. године, са правом да архиепископи убудуће буду бирани у самој земљи, чиме је и стварно и формално била потврђена независност и посебност српске народне цркве. Протести Охридске архиепископије као главне цркве Епира, државе од великог значаја у тадашњој српској политици, били су примирени орођавањем двеју владарских породица. Први српски архиепископ Сава заснива и стално седиште нове цркве у Жичи, много пре устаљивања краљевске престонице.

Непорецив је и немерљив значај који је за будући живот српског народа имало стицање државне и црквене, на међународној сцени признате независности. У наше време, међутим, понекад се губи из вида у којим су условима оба признања била задобијена. Тиме се, у неку руку, наноси неправда Савиној промишљеној улози у читавом колоплету збивања. Понекад се, наиме, верује да је он био против примања краљевских инсигнија из Рима, а понекад се претпоставља да је са српске стране вођена не одвише часна политика лавирања између двају светских центара моћи. Истина је и другачија и једноставнија.

Не може се сумњати у искреност опредељења Стефана Немањића за православље, опредељења које још од Немањиног времена представља битну компоненту српске државне и културне политике. Уосталом, расположиви извори не наговештавају ни сенку неспоразума између браће у време римског признања. Несумњиво је такође да оновремена Србија није подизала никакве зидове према католичком свету. Знатан део становништва њених приморских области исповедао је хришћанску веру у римском облику и отуда су неговане многе културне и економске везе са унутрашњошћу земље. Биле су то управо области у којима је својевремено млади принц Растко Немањић обављао дужности намесника. С друге стране, што се

спољашњег окружења тиче, удаљена Nikeја после слома Византије није још увек представљала силу на коју се Србија могла или морала политички ослањати, па није основано веровати у постојање потребе за некаквим колебањем између византијске и католичке стране.

У европском свету онога доба симболи међународног признања независног положаја једне земље у успону нису се могли узурпирати; они су морали бити затражени тамо где су се могли добити. Католичанство није познавало установу националних цркава, али је папа давањем краљевске круне могао прогласити међународно признавање независности националне државе. Обрнуто, Цариград, односно његова наследница Nikeја, дозвољавали су образовање посебних цркава у православном свету, али у византијском идеолошком и дипломатском инструментарију није било места за владарске титуле изван хијерархијског поретка достојанства на царском двору. Тако је од Рима тражено краљевство, што није била првина у православном свету балканских држава, нити у самој српској историји. Тако је од цара и патријарха који су у очима Срба оваплоћивали византијске традиције тражена автокефална архиепископија, што такође није била првина у историји хришћанства на Балкану.

Ту гигантску борбу за равноправно место у европском систему држава два брата Немањића су и пре, и за време, и после речених признавања водила као једна душа. Но, већином је покретачка свага њиховог деловања потицала из ширине погледа Савиног државничког генија. На њему је заслуга што је овај основни напор био праћен подухватима који су омогућили да стицање независности не остане само чин међународног признања. Његово законодавно, просветитељско, књижевничко и мекенатско деловање, већ по себи довољно за стицање места великана у историји свог народа, чини највећи део темеља на којима је изграђивана српска цивилизација у доба Немањића.

Читаво ово животно дело, које је снажно обележило и живот потоњих нарашћаја, прожето је православном духовношћу. Није то био само израз личног опредељења светог Саве који је од ране младости давао предност духовним вредностима над материјалним. Била је то последица његовог, најшире схваћеног, цивилизацијског опредељења. У складу са потребама и могућностима Србије, суштински је обogaћено дело Немањино, које је у Византији нашло своје велике узор. Ако је, као што се узима, сама византијска цивилизација представљала непоновљиви спој римске државности, грчке културе и православног хришћанства, онда је, по природи ствари, српско и Савино опредељење могло само у православљу наћи подлогу за достизање тих узора. Такође по природи ствари, тај пут уздизања морао је бити посебан, самосвојан. У овим околностима леже корени српске самодржавности и српске народне цркве, српске средњовековне књижевности, сликарства и неимарства, али и корени српског самодоживљавања као новог израиљског племена које материјалном жртвом може заслужити духовно искупење.

Дело светога Саве, у целини својој, одредило је токове развитка немањићке Србије. Самим тим, оно је у великој мери обликовало и

српско народно биће. Симбиоза духовног промишљања и световног одлучивања постала је главно обележје српског средњовековља, мада је пуноћа те симбиозе из Савиног времена касније остала недосегнути идеал. У време потоњих великих владара не појављују се прегаоци, међу иначе значајним архијерејима – наследницима Савиног престола, који би били равни свом вечитом узору. Утолико природније је под турским игом, кад је црква морала на себе преузети и улогу ишчезле државе, дело светог Саве постало завештање коме се српски народ увек враћао као својеврсном сопственом исходипту. Обновљена Србија није престала да у том завештању препознаје темељне вредности које би могле бити залога будућности.